

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧЕВІ ІСТОРІЇ

УДК 323.15 : (=...); (477.62), «XVIII/XXI»

Л.Д.ЯКУБОВА *

ПРОЦЕС УКРАЇНСЬКОГО НАЦІЄТВОРЕННЯ vs ІМПЕРСЬКІ ПРАКТИКИ МАРГІНАЛІЗАЦІЇ НА ДОНБАСІ (XVIII – ПОЧАТОК XXI ст.)

Аналізується специфіка етнонаціональної ситуації на Донбасі як продукту його суперечливої історії та наслідку тривалих соціально-економічних, суспільно-політичних й етнокультурних процесів. Показано, що прагнення державних формувань, у межах яких відбувалося становлення регіону, нівелювати його специфіку, підпорядковуючи її природним потребам державної стандартизації та уніфікації, перебувало в постійній суперечності з об'єктивним процесом українського націєтворення, крайньою південно-східною околицею якого, власне, і був сучасний Донецький край. У контексті нинішніх проблем націєтворення зроблено спробу окреслити місце Донбасу в модерному українському політичному проекті.

Ключові слова: асиміляція, Донецщина, Луганщина, Дике Поле, Донбас, етнічні меншини, історична пам'ять, колонізація, маргіналізація, націоналізм, російщення, радянська імперія.

Концептуальне осмислення місця Донбасу в історії України та Росії, як і ролі в ній етнічного чинника, що називається, на часі. Актуальність його обумовлюється не стільки гостротою «донбаського розлому» та необхідністю протистояння «російському виклику», скільки внутрішніми потребами сучасного етапу українського націєтворення. Якщо російські історики під тиском офіційної доктрини Кремля практично визначилися з власними підходами й не мають намірів відхилитися від нині вже академічного дискурсу «Новоросії»¹ (справа лише за відбором фактичного матеріалу, який би його ілюстрував), а також активно «приватизують» концепт Т.Мартіна: «СРСР – імперія позитивної дії»,

* Якубова Лариса Дмитрівна – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, відділ історії України 20–30-х рр. XX ст.

E-mail: lyakubova@ukr.net

¹ Коли колонізатори не можуть обґрунтувати свого «права» на територію першійстю освоєння, вони розвивають ідею вищості їхнього внеску в її розвиток (економічний, культурний). Саме в такий спосіб і народилася переважна більшість дискурсів, які твердять про винятковий внесок росіян в освоєння Південної України, Донбасу тощо. Поза цими дискурсами залишаються справжні причини, що унеможливили підйом цих територій власними силами «тубільців».

завдання, що постали перед вітчизняними дослідниками, видаються значно більш суперечливими й, по правді, цікавішими. До того ж розмаїття існуючих історичних, культурологічних, політологічних, етнологічних як вітчизняних, так і зарубіжних підходів надає широке поле для узагальнень та плідної наукової дискусії.

Особливості етнонаціонального ландшафту Донбасу та відповідна йому регіональна ідентичність традиційно перебувають в епіцентрі суспільних і наукових баталій. Намагаючись з'ясувати причини проблем, що супроводжують процес українського націєтворення як на регіональному, так і на загальнонаціональному рівнях, суспільствознавці цілком слушно звертаються до історії, розуміючи, що у сучасному своєму вигляді Донбас є продуктом попереднього розвитку. Соціально-економічна, суспільно-політична та етнокультурна минушина краю – непересічний феномен, що постав на місці Дикого Поля вражаючими уяву темпами. Колонізація й господарське освоєння території відбувалися в рамках імперських проєктів (російського й радянського), кровно зацікавлених у нівелюванні регіональної специфіки. Утім не менш потужними чинниками модерної історії стали народження та нестримний розвиток українського проєкту, південно-східні кордони якого проходили Донецьким краєм. В єдності й боротьбі цих різноспрямованих історичних векторів, власне, і викристалізовувалася специфіка Донбасу.

Прадавні мешканці Дикого Поля – кочовики (Єдисанська, Буджацька, Джамбуйлуцька, Єдичкульська ногайські орди та кримчаки) – остаточно втратили контроль над ним наприкінці XVIII ст. Від 1789 р. їм заборонялося пересуватися кочовищами Південно-Східної України. Відтоді цивілізаційний вектор розвитку Донбасу змінив свій напрямок: замість світу кочовиків та воєнних небезпек, що їх він породжував, прийшла землеробська цивілізація в її оновленій імперській формі. Катерина II продовжувала курс Петра I, що, правда в європеїзованій версії просвіченого абсолютизму. За її правління донецький степ став домівкою для десятків тисяч піонерів цілини з різних країн і народів. Розпочалася епоха бурхливих етнодемографічних процесів: до стихійної селянсько-козацької колонізації додалася низка імперських проєктів, що мали у стислі строки залюднити степи. Утім завдання просвіченої імператриці були тими самими, що й у Петра I: швидка колонізація опанованих територій, стабілізація внутрішньої суспільно-політичної ситуації, зміцнення кордонів, своєчасне надходження податків до державної скарбниці, поповнення зростаючої імперської військової потуги рекрутами, забезпечення умов і місць дислокації військ.

На відміну від решти історичних регіонів, у Південно-Східній Україні Російській імперії не довелося долати опір державницьких традицій – розроблений Катериною II в післяпугачовську добу шаблон державного й адміністративно-територіального устрою² затверджувався тут автоматично, без будь-яких дискусій, котрі не було навіть кому вести. Місцева еліта сформувалася впродовж трьох десятиріч шаленої роздачі рангових земель за заслуги під час

² Див.: Шандра В.С. Донецщина: Адміністративно-територіальний і відомчий поділ (кінець XVIII – початок XX ст.). – К., 2015.

завоювання провінції чи як аванс за її подальшу колонізацію³. Отже вона була цілковито імперською, залежною від імператорського двору й позбавленою будь-яких зв'язків із краєм, окрім суто майнових.

Наприкінці XVIII ст. Донеччина та Луганщина, що перед тим були краєм козацьких вольностей і кочовищами степовиків, перетворилися на строкатий не лише в етнічному, а й у соціальному плані регіон, де, розділені становими та адміністративними кордонами, мешкали представники 27 етнічних груп. Так, 61,3% жителів тогочасної Азовської губернії становили українці. Більш як утричі поступалися їм росіяни (20,51%). Частка греків сягала 7,33%, вірмен – 6,13%, молдаван – 2,5%, на решту громад припадало понад 2%⁴. Таким чином, абсолютну більшість першопоселенців у донецьких степах становили етнічні українці. Більше того – український колонізаційний вектор за своєю потужністю, попри несприятливу внутрішньополітичну ситуацію, залишався поза конкуренцією, навіть незважаючи на фактичну протидію влади стихійній селянській колонізації.

«Переступивши» через Надазов'я, імперська Росія сконцентрувала всі свої ресурси на вкоріненні у Причорномор'ї. Тоді, як у Криму здійснювалася політика детатаризації, а Одеса перетворювалася на ворота в Європу та мультикультурне європейське місто, Донеччина й Луганщина існували в режимі завойованої, «підзабутої» провінції – навіть без сталої системи державного управління. Економічне освоєння набутих земель ішло повільно: завдяки колосальним масивам цілини провідною галуззю господарства як колоністів (скажімо, греків), так і поміщиків залишалося випасне тваринництво. Періодичні воєнні тривоги та епідемії, що їх супроводжували, також суттєво стримували прогресування регіону, незважаючи на величезний, і на той час уже розвіданий промисловий потенціал. Результати колонізації краю за часів кріпосництва виглядали так: населення зросло у понад 2,5 рази, 71,99% були українцями, 19,06% – росіянами, частка мешканців іноземного походження почала зменшуватися на тлі невинного зростання перших двох етнічних складників⁵. Утім спростувати тогочасну етнонаціональну ситуацію, наголошуючи на чисельній перевазі українського сегмента, не доводиться.

Колоніальний фактор (попри те, що низка авторів зазначають нетиповість російського колоніалізму⁶) саме на Донбасі набув надзвичайно виразної форми

³ Мізерна частка російських поміщиків отримала дачі, що обчислювалися тисячами десятин; штаб-офіцери – по 1 тис. дес.; обер-офіцери – 500 дес.; іноземні колоністи – по 30–60 дес. на господарство й пільговий період майже у чверть сторіччя. Українські та російські селяни, які були особисто вільними, мали задовольнятися наділами в 5–6 дес., і до того ж сплачувати податки.

⁴ Нариси етнічної історії Донеччини (XVIII – початок XX ст.). – Артемівськ, 2010. – С.18.

⁵ Там само. – С.36.

⁶ Див.: Каппелер А. Мазепинці, малороси, хохли: українці в етнічній ієрархії Російської імперії // Київська старовина. – 2001. – №5. – С.8–20. Концепт специфічності російського імперіалізму у завершеній формі представлено в дослідженні: Його ж. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення, історія, розпад. – Л., 2005. – 358 с. Думки А.Каппелера отримали виразно емпатичні реакції з боку російських дослідників, що використовують їх як методологічне підґрунтя новоімперського дискурсу. Про те саме, але в історіографічному контексті, див.: Каппелер А. «Россия – многонациональная империя»: некоторые размышления восемь лет спустя после публикации книги // Мифы и заблуждения в изучении империи и национализма: Сборник. – Москва, 2010 [Електронний ресурс]: http://propagandahistory.ru/books/Kollektiv-avtorov_Mify-i-zabluzhdeniya-v-izuchenii-imperii-i-natsionalizma--sbornik/

внаслідок того, що його природна (силами українців) і державна колонізація відбувалися впродовж кінця XVIII – першої половини XIX ст. шаленим темпом, а згодом ще й хронологічно нашарувалися на період реформ. Останні докорінним чином переформатували засади соціально-економічного та суспільно-політичного відтворення суспільства. На тому етапі колонізація здійснювалася силами українсько-російського етнічного конгломерату, складові якого ще не стали на шлях національного самоусвідомлення. Українсько-російський союз, обрамлений у концепт «самодержавства, православ'я, народності», відіграв вирішальну роль в інтеграції колишнього Дикого Поля до російського імперського проекту. Це, однак, не означало, що союз цей будувався на паритетних засадах. Українці були кровно зацікавленими в колонізації краю: тут вони набували землю, якої дедалі більше бракувало на українських етнографічних теренах, і намагалися знайти порятунку від закріпачення. Влада ж (в особі російського чиновництва та поміщицтва) використала українську колонізаційну енергію в інтересах зміцнення імперії, і не більше того. Колоніальний фактор позбавив чисельно домінуючу етнічну групу – українців – можливостей суттєво впливати на напрям соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку краю, оскільки вони тут, як у жодному іншому історичному регіоні України, становили мізерну частку імперської еліти. Замкненість українців у межах селянського стану залишалася вирішальним фактором їх підпорядкованого становища.

Значно сприятливішими були умови соціально-економічного розвитку та етнокультурного відтворення низки нечисленних громад іноземних колоністів, що з'явилися в регіоні внаслідок державної колонізації. Вони складали особливий стан особисто вільних землеробів, зі значними наділами, користувалися в межах колоній правом самоврядування й навіть створили колоністські округи з власною адміністрацією⁷. На таких підставах відбувалося життя в Маріупольському німецькому колоністському окрузі та Маріупольській грецькій окрузі⁸ на теренах сучасної Донеччини.

Утім говорити про те, що вони спроможні були скласти хоч якусь конкуренцію потужному векторові імперської уніфікації, не доводиться. Отримавши від російських імператорів небачені у країнах походження земельні ділянки, нечувані економічні та станові пільги, колоністи перетворилися на чи не

⁷ Регламентувалася «Інструкціями про внутрішній розпорядок та управління іноземними колоніями» (див.: Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного края России 1799–1876 гг. / Под ред. О.В.Коноваловой. – Т.1: Аннотированная опись дел 1799–1818 гг.). – Одесса, 1998. – С.28).

⁸ Наприкінці XVIII ст. у приазовські степи переселилася неоднорідна за етнічним складом громада, відома в історіографії як «маріупольські греки». Загальна чисельність прибульців на момент переходу в російське підданство становила близько 18 тис. Умови переселення гарантували особливий статус поселенців. Греки вимагали, аби в місцях їхнього розселення не було інших етнічних груп. Тож уряд виселив із Маріупольщини місцеве населення, включаючи дворян. Маєтки останніх було викуплено державним коштом. Адміністративним центром громади став Маріуполь, заселення якого почалося 11 червня 1780 р. Навколо міста виникло 22 села. У 1807 р. поселенці домоглися створення Маріупольського грецького суду та відокремлення автономної Грецької округи. Суд був гарантом автономності округи й послідовно запроваджував політику штучної ізоляції як Маріуполя, який аж до 1860-х рр. залишався «закритим містом», так і грецьких селищ (див.: Якубова Л.Д. Маріупольські греки (етнічна історія): 1778 р. – початок 30-х років XX ст.). – К., 1999).

найбільш надійну опору імперської присутності. Власне, для цього їх і було закликано сюди російськими самодержцями. Покладені на них сподівання щодо створення потужних осередків зразкових аграрних виробництв вони виправдали. Найбільш виразними були досягнення німців та менонітів. Однак і ціна за статус колоністів стала відповідною: цілковита лояльність імперії. Окружні колоністські начальники призначалися для них із числа росіян. До епохи реформ колоністи жили невеликими замкненими етноконфесійними громадами, абсолютно не втручаючись у внутрішнє життя регіону.

Механізм взаємодії колоністських органів самоврядування та місцевої гілки влади ефективно працював у першій половині XIX ст. Він стояв на сторожі виняткового статусу іноземних колоністів у кріпосницькій Росії, але дедалі більше стримував соціально-економічний та національно-культурний поступ краю загалом. Реформи 1860–1870-х рр. стали висхідною точкою руйнування ідилії колоністських округів. У 1859 р. Греську округу, в 1871 р. – німецькі та єврейські колонії підпорядковували громадянському управлінню. Від цього часу запускаються механізми асиміляції етнічних меншин. Провідниками російщення виступали такі потрібні й важливі установи, як школи, суди, земства, а також органи влади та управління. Усі вони перетворювалися на потужні осередки генерування процесів державної, адміністративно-територіальної та етнокультурної стандартизації, які лежали в підоснові модернізації Російської імперії. Згодом саме на них більшовики, а за ними й радянська історіографія покладуть відповідальність за жахливе культурне становище низки етнічних громад. Нестерпні умови існування у царській «тюрмі народів» стануть лейтмотивом дискурсу «переможної ходи» більшовицької революції 1917 р.

Утім бездумне культивування ленінської тези про «русифікаторську» роль царату поза контекстом складних соціально-економічних та етнокультурних процесів у тогочасній Південно-Східній Україні дорівнює подальшій вульгаризації історії України й неспроможне дати відповіді на низку важливих питань по суті⁹, оскільки взаємини, що виникали між місцевими етнічними громадами у процесі співжиття та взаємодії, виходили за межі простого культурного обміну чи асиміляції. Одне зрозуміло: кількісне переважання українців аж ніяк не забезпечувало їм не те що культурного домінування, але й достатнього для власного етнозбереження впливу. Беззастережне панування російської як мови *офіційного* спілкування, освітніх і культурних установ у регіоні, аніскільки не дорівнювало російщенню місцевих етнічних громад.

⁹ Слід визнати, що мало хто із сучасних вітчизняних дослідників узагалі цим переймається. Розмірковування не йдуть далі загальнотеоретичних зауважень. Так, Н.Пашина, характеризуючи процеси, що відбувалися в регіоні в пореформену добу, зазначала: «Для Донбасу цього періоду були характерні етнооб'єднawчі процеси, що виражалися в етнічній асиміляції природного та насильницького характеру. На розвиток етнічних процесів впливало багато факторів, серед них: соціально-економічна структура етнічних груп та рівень їх суспільно-економічного розвитку, чисельність етнічних груп та їх співвідношення, характер територіального розміщення народів (гетерогенне або гомогенне), ступінь генеалогічного споріднення народів та їх мов, спільність походження, особливості культурно-господарчої діяльності, давність сумісного мешкання, конфесійні особливості та ін.» (див.: *Пашина Н.П.* Формування етноструктури Донбасу в контексті соціально-економічних перетворень краю пореформеного періоду (1861–1900 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1997).

Російщення лише розпочиналося навіть у середовищі багатонаціонального колективу різночинської інтелігенції (це яскраво ілюструє історія грецького, німецького, єврейського просвітницького рухів). Обоюбі існування й доволі тісне виробниче спілкування низки етнічних громад як міста, так і села обмежувалося цариною трудових процесів та не викликало ще скільки-небудь помітних зрушень у матеріальній і духовній культурі традиційних громад, які родичалися, спілкувалися у власному, доволі вузькому, колі. Земський рух не встиг набрати потужності (слід нагадати, що земські школи з'явилися в регіоні, та й то лише там, де існували земства, тільки наприкінці XIX ст.). Мережа земських шкіл і міністерських училищ зростала в геометричній прогресії, однак результати їх діяльності не варто переоцінювати.

Натомість слід наголосити: перетворення російської на офіційну мову та мову міжетнічного спілкування у краї на межі XIX–XX ст. неприпустимо отожднювати з мовним російщенням. Життя справді змушувало всі етнічні громади в офіційних та виробничих практиках послуговуватися цією мовою як засобом комунікації, але про мовну асиміляцію у жодному разі не йшлося. Так, у німецьких, єврейських, грецьких селах були одна – дві особи, через яких відбувалося спілкування громади з імперськими органами влади й управління, однак величезній масі селян російська залишалася абсолютно незрозумілою. Містяни, звичайно, володіли нею на рівні побутового спілкування (ринок, крамниця), проте родинне життя залишалося цариною цілковитої етнічної традиційності. Мішані шлюби були явищем винятковим і не просто не практикувалися, а й засуджувалися всіма етнічними громадами.

Інтенсивні процеси так званого культурного обміну назагал зачепили лише два соціальних шари, набувши незрівнянного характеру і форм. 1) Доволі широко вони охопили землевласників та підприємців, які в пореформену добу спрямували свої зусилля на переоблаштування державного організму на нових соціально-економічних засадах. Створювані ними сімейні союзи стали основою формування правлячої еліти оновленої Російської імперії, що, своєю чергою, плекала нову, позанаціональну за своєю суттю, імперську, культуру/ідентичність. 2) На протилежному полюсі перебувала нова для імперії соціальна верства – робітництво, що, як переконливо доведено генераціями російських, радянських, вітчизняних і закордонних дослідників¹⁰, у своїй переважній масі

¹⁰ Див., напр.: *Багалей Д.И.* Очерки по истории колонизации степной окраины Московского государства. – Т.1. – Москва, 1887; *Його ж.* Історія Слобідської України. – Х., 1993; *Дьяконова И.А.* Нефть и уголь в энергетике царской России в международных сопоставлениях. – Москва, 1999; *Кравченко Б.* Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. – К., 1997; *Курило В.С., Подов В.И.* Образование в Донбассе (XIX – начало XX вв.). – Луганск, 1999; *Линднер Р.* Підприємці і місто в Україні, 1860–1914 рр. (Індустріалізація і соціальна комунікація на Півдні Російської імперії). – К.; Донецьк, 2008; *Подов В.И., Курило В.С.* История Донбасса: В 3 т. – Т.2: Донбасс в XIX в. – Луганск, 2004; *Їх же.* Історія Донбасу. – Луганськ, 2009; *Подов В.И., Климов А.О., Бровченко Л.Ю.* Історія Луганського краю. – Луганськ, 2008; *Куромія Г.* Свобода і терор у Донбасі: українсько-російське прикордоння, 1870–1990-ті рр. – К., 2002; *Михненко А.М.* Історія Донбасу (1861–1945 рр.). – Донецьк, 1999; *Наулко В.И.* Развитие межэтнических связей на Украине. – К., 1975; *Пашина Н.П.* Формування етноструктури Донбасу в контексті соціально-економічних перетворень краю пореформеного періоду (1861–1900 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1997; *Тихонов Б.В.* Переселения в России во II пол. XIX в. – Москва, 1978; *Его же.* Каменноугольная промышленность и чёрная металлургия России во второй половине XIX в. – Москва, 1988 та ін.

складалася з російських селян, які не мали в місцях виходу засобів до існування. На підприємствах Донбасу вони були поставлені в такі умови життя, що говорити про будь-який культурний обмін не доводиться. Ця спільнота стала осередком маргіналізації та об'єктом нещадної експлуатації. Існуючи в означеній системі координат аж до 1917 р., вона акумулювала руйнівний потенціал ненависті як до іноземних інженерів та спеціалістів, котрі працювали поряд із ними на підприємствах, але фактично жили в «паралельному світі», так і до правлячої еліти, подібність до якої обмежувалася розмовною мовою.

Об'єктивно внаслідок навздогінної пореформеної модернізації Російської імперії, що супроводжувалася системним реформуванням суспільно-політичної сфери, наприкінці XIX ст. російська перетворилася на мову міжетнічного спілкування в Південній і Південно-Східній Україні. Жодна з мов, що побутували тут, не спроможна була конкурувати з нею, оскільки вона була мовою державних структур, земських навчальних закладів, науки, преси, «високої культури». Мови решти етнічних громад поволі відтіснялися на периферію побутового вжитку. За культурами етнічних меншин міцно закріпилося тавро меншовартісності. Низка етнічних громад втратили національну писемність (так було, скажімо, з маріупольськими греками¹¹). Окремі існували, узагалі не маючи писемної традиції (молдавани, гагаузи, роми та ін.). Асимілятивний тиск російської культури прискорював розмивання нечисельних міських нацменгромад, і вже на початок XX ст. питання етнокультурного виживання дисперсного населення набуло надзвичайної гостроти.

У змальованих обставинах залучення українського етнічного компонента до сфери впливу імперського етнічного ядра було завданням державної ваги. Триєдине етноядро було конче потрібним царату в імперську епоху – саме воно забезпечувало переконливу асимілятивну більшість «Російської» імперії. Воно ж було невичерпним джерелом управлінських, культурних, військових кадрів – найчисельнішої в Європі бюрократичної армії, що тримала залізною рукою «інородницькі» й тубільні околиці імперії та асимілювала дисперсні меншини. Однак не слід забувати, що самі росіяни на той час не були повноцінною нацією (це, зокрема, проявлялося й у розмитості уявлень про межі російського/українського/білоруського народів). Народ, як етнокультурна основа модерного російського проекту, та імперська еліта існували в «паралельних» світах. Саме в таких обставинах найбільш мультикультурний етап етнічної історії Донбасу у складі Російської імперії добігав свого кінця.

У добу пореформеної індустріалізації в імперській Росії дійсно зародилися й почали прискорено зміцнюватися осередки етнокультурної маргіналізації та асиміляції, однак не вони визначали загальне етнокультурне обличчя регіону. Усе почало стрімко змінюватися відтоді, як місто поволі трансформувалося у центр суспільно-політичного й економічного життя Донеччини та Луганщини, а Донбас з умовної назви геологічного феномену перетворювався на назву

¹¹ Маємо на увазі втрату новогрецької писемної традиції в будь-якому з поширених у Греції видах – кафаревуси чи димотики. Маріупольські діалекти, імовірно, уже на Кримському півострові розвивалися поза впливом грецької писемної культури, а за умов ізоляції Грецького автономного округу оформилися як безписемні мови.

промислового району зі специфічними принципами соціальної організації. Фундаментальні зміни в базисі соціально-економічних процесів, що лежали в підоснові етновідтворення громад Донбасу як складової частини Південно-Східної України, пов'язані з радянською добою. Із ними ж пов'язана й переможна більшість його сьогоденних проблем.

Незважаючи на те, що на Донбасі локалізувалися 7 із понад 30 національних районів України, не вони й не політика коренізації (українізації) намертво закарбувалися в пам'яті місцевих мешканців. Міжвоєнний період увійшов в обивательську пам'ять як епоха грандіозної індустріалізації, упродовж якої Донбас перетворився на флагамена виробничої потуги радянської України. Не національні школи, а новобудови часів сталінської індустріалізації сформували основу ментальної матриці донбасівців. Щоправда, була й утаємничена складова своєїрідної «історичної амнезії» – замовчувані, але від того ще жахливіші згадки про колективізацію та Голодомор, Великий терор і депортації за національною ознакою. Саме вони виявилися вирішальним фактором досягнення лояльності місцевих етнонаціональних громад до радянської влади загалом, російщення зокрема. Радянська масова культура та пропаганда блискуче впоралися із завданням видалення з колективної пам'яті донбасівців цілих шарів свідомості, відповідальних за самоідентифікацію, патріотизм і розуміння терміна «Батьківщина». Після Великого терору з його національними справами¹² місцеві громади отримали надійне щеплення від будь-якого «штаму» націоналізму.

Міжвоєнний період по праву посідає центральне місце в етнонаціональній історії Донбасу. Саме за часів політики коренізації вирішувалося, яким етнокультурним шляхом надалі йтиме людність цього регіону. Донбас став своєрідним полігоном, на якому випробовувалися постулати «теорії боротьби двох культур». Кремлівська партійно-державна верхівка розглядала край як прототип майбутнього етнокультурного проекту, що згодом, утілюючись у значно більш урізаному за початкову версію (Всесвітній Союз Радянських Республік) вигляді, отримав назву «радянського народу». Саме з огляду на Донбас партійні догматики розробляли стратегічні плани тотальної денаціоналізації радянського населення. Урешті саме Донбас перетворився на специфічну лабораторію з особливими формами етносоціальної взаємодії. Село в ньому (а нині частка сільського населення тут є чи не найнижчою в Європі!) з життєдайного джерела етнічної культури стало аутсайдером соціального життя. Міста, що натомість задавали цьому життю тон, перетворилися на постійний міграційний вир. Суттєвість частки мігрантів і хронічно плинного населення, економічно, ментально, культурно не пов'язаного з Донбасом та Україною, стала визначальним чинником соціогуманітарного розвитку регіону. Сучасні Донецщина

¹² «Калькуляція» терору у цілком лояльних до влади грецьких селах, як і співвідношення страчених та засуджених на тривале ув'язнення, вражає. Так, у Володарському районі розстрільні вирок було винесено 174 грекам, ув'язнення присудили 2 (!); у Велико-Янісольському – 679 і 45; у Волноваському – 175 та 16; у Маріупольському – 899 і 21; у Старобешівському – 623 та 31; у Старокаранському – 460 і 19; Старокерменчицькому – 246 та 11; на решті території УРСР розстріляли 3470 греків (у тому числі й іноземних підданих), 158 засудили до різних термінів ув'язнення (див.: *Нікольський В.М., Бут О.М., Добров П.В., Шевченко В.О.* Книга пам'яті греків України. – Донецьк, 2005. – С.224–226).

й Луганщина за походженням свого населення – найбільш мігрантські області України (у цьому вони поступаються хіба що Криму). До того ж аж до подій весни 2014 р. Донбас залишався одним із найбільш мігрантоприймаючих регіонів. Переважна більшість його населення – це мігранти у другому – третьому поколіннях. Суттєво вища, ніж пересічно по Україні, тут частка громадян, які є мігрантами з Росії в першому поколінні. Нагадаємо, що, згідно з даними останнього перепису населення, уздовж українсько-російського кордону історично сформувалася своєрідна дуга, де частка уродженців Росії в населенні значно перевищувала середньоукраїнські показники: Запорізька область – 10,39%, Харківська – 10,64%, Донецька – 11,93%, Луганська – 12,7%, Крим – 18,77% (Севастополь – 26,87%). Складаючи в регіоні 56,9%, місцеві українці становлять лише 7,3% від їхньої загальної маси в державі. Натомість росіяни, навіть попри зменшення громади порівняно з даними останнього загальносоюзного перепису, становлять 22% від загального числа росіян України. Їх частка в населенні Донецької області сягає 38,2%¹³.

Повертаючись до подій міжвоєнного періоду, наважимося стверджувати, що стратегічні перемоги Кремля у справі придушення так званого українського національного відродження 1920–1930-х рр., так само, як і сьогоденні проблеми українського націєтворення, «гартувалися» саме на Донбасі. Розворот курсу українізації на 180° в доленосних 1933–1934 рр. і набуття росіянами упривілейованого становища «старшого брата» були свого роду генеральною репетицією остаточного переформатування радянської імперії, яка після 1937–1938 рр. лише номінально залишалася країною «пролетарського інтернаціоналізму». Наважимося також стверджувати, що зазначені зміни були б неможливими без філігранно застосовуваних тоді методик маніпуляції масовою свідомістю та без реальної підтримки більшовицької етнонаціональної політики широкими верствами населення.

Більшовики зробили свою ставку на пролетаріат та його ментальність, і не помилилися. Універсальною знахідкою тогочасних «політтехнологів» став своєрідний симбіоз удавано «народної» влади та насадження стандартів «пролетарської культури» як масової. У патронально-клієнтарних відносинах, що склалися саме в той час, пролетаріату давали можливість відчувати себе «гемомом» і диктувати свою волю решті соціальних груп Донбасу. Це своєрідне «загравання» влади (що за фактом паразитувала на тілі «країни Рад») із найчисельнішою соціальною верствою надало цій владі небаченого ресурсу стійкості. Побічним наслідком цього хворобливого зв'язку трударів і влади стала соціокультурна деградація не лише регіону, а й країни загалом.

Складно пригадати інший подібний випадок, де б етнічна більшість зазнала цілковитої та що, найважливіше, стратегічної поразки в питаннях власного етнокультурного й, відповідно, державного розвитку. Попри показний «інтернаціоналізм» більшовицької влади сталінської епохи вона виступала потужним фактором процесів денаціоналізації, підосновою яких стала навздогінна

¹³ У середньому по Україні показник дорівнював 7,49%. Цікаво, що у західній та на значній частині центру нашої країни він становив від 1,79% до 3,5%, у Київській області – 5,19%, у Києві – 8,06% (див.: *Момрик А.* «Рускій мір» вимірає: Населення Сходу України і Росії стрімко зменшується, Заходу України не змінюється [Електронний ресурс]: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/27739/Russkij_mir_vumyraje_Naselenna_Skhodu_Ukrainy_i_www.ji-magazine.lviv.ua/.../momryk_15_03_1).

модернізація. Власне, усією своєю практикою вона втілювала більшовицьку концепцію неминучої, ба більше – історично прогресивної асиміляції. Та оскільки міста Донбасу так і не стали повноцінними центрами урбанізації, а були лише поселеннями «при» шахтах/заводах, то й етносоціальні та етнокультурні процеси тут зазнали непередбачуваних мутацій. Асиміляція відбувалася на вкрай урізаному соціальному ґрунті з усіма належними наслідками.

Найстрашніше ж те, що більшовикам удалося не лише впокорити етноси Донбасу та знищити в їхньому середовищі щонайменші паростки вільнодумства, а й фактично витравити історичну пам'ять народу в усіх її етнічних формах. Неприродно стрімка урбанізація спростила радянським пропагандистам це завдання: на кінець 1930-х рр. сільське населення регіону зменшилося в півтора рази, натомість кількість містян зросла вшестеро (!). У 1939 р. вже 68% українців Донбасу були міськими мешканцями¹⁴. На відміну від ситуації 1920-х рр.¹⁵, за даними перепису 1939 р., із 28 міст Сталінської області росіяни складали абсолютну більшість лише у двох (Орджонікідзе, Комсомольськ)¹⁶. Українці становили значну частку в міському пролетаріаті (на 1939 р. їх в абсолютних числах нараховувалося 1 567 098¹⁷). Однак зростання російської його частки відбувалося значно потужніше й передовсім за рахунок міграції. Означені тенденції увиразнилися у другій половині ХХ ст.

У повоєнну добу догма про «пролетарський інтернаціоналізм», здавалося, утілилася на радянському Донбасі майже буквально. На пальцях можна перерахувати етнічні групи СРСР, які не делегували своїх представників до багатомільйонного пролетаріату регіону. Мешкаючи в типових бараках, гуртожитках, «сталінках» і «хрущовках» подібних наче близнюки робітничих міст та містечок з однаковими назвами площ, вулиць, провулків, виховуючи дітей у збудованих за типовими проектами садочках і школах, вони стрімко втрачали зовнішні ознаки етнічності. Одноманітний радянський «ширвжиток» перетворював жінок і чоловіків на безлику сіру масу. Хіба що ромські райони Макіївки та Слов'янська мерехтіли яскравим етнічним колоритом. Утвердження російської як мови міжетнічного спілкування підштовхувало радянських теоретиків зробити такий бажаний висновок: «Ера зникнення/стирання національних відмінностей настала. Не за горою інтернаціоналізація у світовому масштабі». Яким би вмотивованим на той час він не видавався, усе ж був передчасним.

Постійні «довливання» населення та його надзвичайна рухливість стали підосновою того, що мешканці Донбасу виявилися найбільш податливими до засвоєння широко пропагованого міфу про виникнення «нової історичної»,

¹⁴ Державний архів Донецької області (далі – ДАДО). – Ф.Р-4249. – Оп.1 дод. – Спр.26. – Арк.2.

¹⁵ Як переконливо довела Н.М.Малярчук, вони переважали в населенні промислових округів Донецького басейну: у містах Юзівської округи мешкали 24% від загалу росіян краю, Луганській та Бахмутській – по 19%, у Шахтинській – 17%, Таганрозькій – 16%. Які ж міста Донбасу за своїм національним складом були майже повністю російськими? Передовсім ідеться про Кам'янськ (93%), Шахти (90%), Сулін (88%), Таганрог (72%), Дмитріївськ (67%), Єнакієве (66%), Юзівка (65%), Горлівка (53%). У Луганську (46%) та Маріуполі (36%) росіяни становили відносно більшість (див.: *Малярчук Н.Г.* Росіяни в Донбасі (20–30 рр. ХХ ст.). – Донецьк, 2011. – С.44–45).

¹⁶ У Сталіно їх частка сягала 47% (220 101 особа) (див.: ДАДО. – Ф.Р-4249. – Оп.1 дод. – Спр.26. – Арк.2).

¹⁷ *Малярчук Н.Г.* Росіяни в Донбасі... – С.54.

наднаціональної за своєю суттю, спільноти – «радянського народу»: принципово іншої соціальної та інтернаціональної спільноті людей, об'єднаних територією, господарством, соціалістичною за змістом культурою, союзною загальнонародною державою й загальною метою – побудовою комунізму. Після відповідних промов Л.Брежнєва (на XXIV (1971 р.) й XXV (1976 р.) з'їздах КПРС) дискурс про виникнення у СРСР унаслідок «соціалістичних перетворень» та «зближення трудящих класів і прошарків» усіх націй та народностей «принципово нової історичної форми етнонаціонального співжиття», безумовно, запанував у суспільно-політичній і науковій думці. Мовною основою цієї штучної, прискіпливо цензурованої компартійною верхівкою культури, що розбудовувалася штатними науково-культурними діячами в річищі «радянського реалізму», із цілком зрозумілих причин було проголошено російську. У повоєнний час вона справляла вирішальний вплив на поступ етнокультурних процесів в усіх союзних республіках. Не став винятком і Донбас. Більше того – саме такі, як у краї, промислові центри та відповідні їм демографічні анклавиступали плацдармами просування радянського позанаціонального проекту. Саме тому російщення тут практично не зустрічало опору.

Мовна уніфікація в історичній ретроспективі виглядає як магістральний напрям розвитку етнокультурних процесів у регіоні. Зміни, що відбулися у середовищі донбасівської, на той час ще багатонаціональної, спільноти були лише віддзеркаленням загальносоюзної тенденції, що врешті спрямувала природні процеси етнокультурного відтворення та взаємодії неприродним шляхом. Мутація ця, слід зауважити, зачепила всі без винятку етнічні складові СРСР, включаючи й росіян.

І в Російській, і в радянській (за винятком короткого відрізка 1923–1935 рр.) імперіях росіяни розглядалися як системоутворююча етнічна спільнота, а російська мова – як свого роду «цемент», що утримував імперські конструкції. У добу запровадження обов'язкової початкової, згодом семирічної та середньої освіти радянській імперії вдалося досягти найбільшої міцності цього «цементу» та його максимального поширення в решті етнічних громад. Підносячи це як епохальні перемоги більшовицької влади на «культурному фронті», Кремль не зважав на той очевидний факт, що культурний рівень носіїв нового радянського маскульту, зокрема на Донбасі, був, м'яко кажучи, непорівнянним навіть зі зразками культури часів Російської імперії, не кажучи вже про сучасний їм навколишній світ. Масовість підміняла якість. Утім якість як таку, тим більше в культурі, замінити нічим неможливо. Видаючи факт мовної асиміляції низки етнічних спільнот та засвоєння ними (часом механічне) зразків штучної радянської масової культури на рівні повсякденного життя за утворення якісно нової етнокультурної спільноті («радянський народ»), теоретики КПРС видавали бажане за дійсне. Хибність їхніх теоретизувань унаочнилася в період розвалу СРСР, зокрема в маятникову поверненні низки етнічних спільнот «на висхідну» (народи Сибіру, Далекого Сходу, Дагестану, роми та ін.) і відновленні в новому історичному контексті *традиційних моделей* етнічного відтворення. Не менш болючим та гіпертрофовано контroversійним процес пошуку нових шляхів етнічного розвитку був у середовищі росіян, які навіть після

розвалу СРСР не отримали *свободи вибору власного шляху* та, як і за сімдесят років радянської влади, виявилися знову затиснутими у прокрустовому ложі імперської доктрини. Сучасний етап є насправді вирішальним для росіян як нації – у цьому ми цілком згодні з І.Чубайсом¹⁸. Утім руйнівна енергія, що його супроводжує, надто дорого обходиться нашій країні.

Отже процеси, що нині відбуваються на сході України, є нічим іншим, як відлунням тектонічних зрушень у тілі так званих «радянських соціалістичних націй», що консервувалися та штучно стримувалися впродовж понад сімдесяти років радянської історії. У них у спотвореному, гіпертрофованому вигляді великоросійського шовінізму унаочнюється й відродження російського націоналізму, природний поступ котрого було призупинено більшовиками, і відчайдушна боротьба українського націоналізму за державний суверенітет та відновлення історичної справедливості. Утім не сама лише вирішальна битва російського й українського націоналізмів відбувається нині на Донбасі, і не лише доля російського та українського проєктів вирішується в ній. Ідеться передовсім про збереження геополітичної рівноваги в Євразії та недопущення реінкарнації імперської політичної традиції.

Зважаючи на зазначене вище, розуміти принципову відмінність ментальної матриці сучасних мешканців Донбасу вкрай важливо. Це – не лише основа подальшого наукового заглиблення в надто актуальну проблематику, це ще й життєво необхідний фундамент для розробки довгострокових програм нівелювання «донбаського розлому» в тілі української нації. Отож важливо усвідомлювати, що парадигмальна відмінність ціннісної складової донбаської ідентичності від сутнісних міфів, що перебувають у підоснові формування будь-якої національної ідентичності, полягає в тому, що знакові постаті та пам'ятні дати донбаського міфу *перебувають поза межами будь-якого національного дискурсу*, і російського зокрема.

Основу пам'яттевої матриці донбаських містян становить радянський міф. Ним просякнуте все, що оточує місцевого мешканця від народження: усі більш-менш значні події у житті міста (перш за все – День шахтаря) відбуваються на центральній площі, звісно ж, ім. Леніна; масові святкування – у Будинку культури, збудованому за радянських часів, або біля пам'ятників радянської доби (В.Леніну, С.Орджонікідзе, С.Кірову, Невідомому солдату й т.ін.). Власне інших історичних пам'яток немає навіть у містах із відносно тривалою історією. Скажімо, перша мурована будівля у Слов'янську з'явилася тільки 1812 р. – це була церква на кладовищі. Що вже казати про решту міських поселень, які стали містами лише на 1950-ті рр. або вирости поблизу шахт у 1970-х рр.?! До того ж більшість міст Донбасу переважну частину своєї історії існували як села та селища, неодноразово вщент вигорали за часів лихоліття. Таким вузьким архітектурним, історико-культурним шаром не може «похвалитися» міське середовище у жодному з регіонів України. Власне в більшості випадків ідеться про його відсутність.

¹⁸ Див., напр.: Чубайс І. Разгаданная Россия: Что же будет с Родиной и с нами (Опыт философской публицистики). – Москва, 2005; Его же. Как нам понимать свою страну: Русская идея и российская идентичность: прошлое, настоящее, будущее. – Москва, 2014.

Слід визнати – зрушення, що відбулися у соціумі Донбасу під впливом тривалої у часі політики денаціоналізації, вплинули на глибинні механізми його відтворення. Наприкінці радянської епохи це помітив японський дослідник, який працював у донецьких архівах над вивченням історії регіону. Г.Куромія насправді був вражений. І це враження віддзеркалилося у його словах про те, що ««клас» і «нація» – дві важливі концепції політичного мислення, що сформувалися як реакція на Просвітництво, – не підходили й не підходять до реалій політики в Донбасі»¹⁹.

Сучасне соціокультурне середовище Донбасу дійсно є плідним ґрунтом для процесів культурної маргіналізації, адже цілі покоління виростали з невизначеною, а то й анаціональною самоідентифікацією. Не космополітичною, а саме анаціональною. І якраз ця обставина ставить у край високі вимоги перед дослідниками, котрі звертатимуться до вивчення дотичної проблематики. Не менш потужні виклики стоятимуть перед державниками, які мають інтегрувати Донбас у загальноукраїнський політичний та етнокультурний проект. Надійною основою відповідних стратегій може бути лише розвиток фундаментальних наукових досліджень даної проблематики.

Історичний досвід Донбасу засвідчує: формування модерної української політичної нації є об'єктивним і, тепер уже зрозуміло, незворотним процесом, який неспроможні зупинити жодні імперські практики. Проте останні можуть суттєво його гальмувати, відтерміновуючи у часі вирішення низки завдань обов'язкового «дорослішання» цього складного соціального організму, формування й розвитку відповідного йому громадянського суспільства, механізмів взаємодії суспільства та влади.

Націєтворення – наскрізний процес переродження суспільства. Його неможливо «організувати» чи «вигадати». Він має просуватися як згори соціального організму, так і з низу. Цього впродовж 24 років незалежності не спостерігалось не лише на Донбасі, а й у решті історичних регіонів нашої країни. Намагання згори створити нові смисли та надати українській нації модерної форми не стали результативними, оскільки були штучними. Органічний процес націєтворення – тривалий у часі, він має пройти декілька етапів. Надзвичайно відповідальний серед них – просвітництво, упродовж якого нові національні смисли не лише генеруються інтелігенцією, а й розчиняються у суспільстві, перетворюючись на органічну складову його ментальності. Отож українська модерна нація не може народитися раніше, аніж «перетравить» свій радянський досвід, не розкриє в ньому все утаємнене й незнане. Фактично йдеться про своєрідне пробудження від 90-річного летаргічного сну, в який українську етноспільноту занурили більшовики. У новому історичному контексті ця спільнота мала виносити, народити нову інтелігенцію, котра, осмисливши досвід попередників, має виробити нові смисли та привнести їх у масову свідомість. Знадобився час, два Майдани, аби зміни з уявних стали очевидними. Утім без акту зовнішньої агресії цей процес навіть узимку 2013–2014 рр. не виглядав незворотним. Цинічна анексія Криму, безчинства «козачків» та «реконструкторів» на Донеччині й Луганщині та врешті «донбаський

¹⁹ Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі... – С.475.

розлом» стали каталізатором дорослішання «молодшого брата», який упродовж року «перемахнув» кілька десятиріч повільного інфантильного розвитку.

За окреслених обставин роль суспільствознавців складно переоцінити. Слід відзначити, пріоритетні позиції в аналізі причин та етапів формування так званої донецької ідентичності міцно утримують політологи, культурологи, соціологи, публіцисти. Роками історики дистанціювалися від дослідження дотичної проблематики, віддаючи перевагу конкретиці соціально-економічної, суспільно-політичної та культурної історії Донбасу, і це не йшло на користь підведення дійсного наукового підґрунтя під пропоновані суспільству концепції.

У результаті дискурс збочив у напрямі культивування низки шаблонів, штампів, умоглядних зауважень, необґрунтованих екстраполяцій, що справляють неабиякий вплив на суспільні настрої. Радянський міф «Донбасу – всесоюзної кочегарки» замінив дискурс «двох Україн», котрий стараннями політиків уже понад десятиріччя розділяє український електорат. Власне, сьогоденні події на Донбасі є інверсією вкорінених стереотипів, що з латентної фази перейшли в активну.

Отож і суспільство, і держава потребують нової історії Донбасу. Не йдеться про «переписування» її в антитезу тій, що була, чи в антитезу «російському виклику». Не йдеться і про огульне засудження радянської спадщини, яке у сучасних обставинах спричинятиме ще глибший суспільний розкол. Мовиться про повноцінне осмислення історичного шляху регіону, про те, що історія Донбасу має перестати бути історією шахт і заводів, «будівель п'ятирічки» та «стаханівського руху». Вона повинна перетворитися на багатогранну й поліфонічну історію звитяг і страждань народу.

Настав час переглянути та деталізувати концепти «боротьби двох культур», «двох Україн», «російськомовного Донбасу». У центрі нової, наповненої правдою в усій її принадливості й ганебності, історії регіону має постати людина. Урешті, коли обивателі дізнаються, як і чому П.Ангеліна (грекиня з урумського селища Старобешеве) стала стахановкою, і як заплатила за всесоюзну славу «сталінської орденоноски», «найсмачніше» «Ескімо» по 22 коп. на паличці перестане здаватися таким аж солодким... Тоді ж нарешті відновиться зруйнована більшовиками ланка історичної пам'яті, без опертя на яку годі говорити про повноцінне націєтворення.

Це завдання сучасної історіографії – надскладне. Імовірно жодна з країн світу не знала такого системного нищення історичних засад етновідтворення, спотворення фактів і дискредитації скільки-небудь помітних історичних постатей, як Україна. Отож наповнення історичної канви правдою залишатиметься пріоритетним завданням наступної генерації українських істориків. Без відновлення історичної пам'яті на засадах правди розмови про рух у майбутнє безглузді. Інструментів для цього у сучасній історіографії чимало: мікроісторія, історія повсякденності, історична урбаністика, історична антропологія тощо.

Із названим вище завданням історична наука поволі впорається. Наступне ж її завдання значно відповідальніше в контексті сучасного етапу українського націєтворення. Ідеться про продукування базових історичних і пам'яттєвих складових модерного національного проекту. Завдання це обов'язкове для всіх сучасних націй, і ми – не виняток.

Попри весь той суспільний негатив, напругу, роздратування й часом природну реакцію зневіри та відторгнення, що спричинив «донбаський розлом» (останні артикулюються в інформаційному середовищі висловами на кшталт: «Як із ними жити в одній країні?», «Відділити й забути!», «Ампутувати як гангрену!» тощо), його місце у вітчизняній історії та модерному національному проекті має бути врешті чітко визначене. Ситуація, за якої Донбас ніби ментально й культурно «завис» поміж Україною і Росією, не може тривати вічно. Подальше культивування українським суспільством такого собі «статус-кво» щодо умоглядного «російськомовного Донбасу» є прямою загрозою не лише державному суверенітету, а й майбутньому української нації.

Донбас нині – не лише зона суспільного конфлікту, не лише поле гібридної війни, де борониться український суверенітет, не лише дзеркало, в якому відбиваються попередні політичні помилки та економічні прорахунки влади, а й потужний каталізатор сучасної фази націєтворення, причому по обидва боки умовного «гібридного» кордону. Донбас (не важливо, розуміє нині загаль Великої України та мешканці окупованих територій, чи ні) – це чистилище сучасної української ідеї й горнило громадянського суспільства. Нація народжується у вогні у принципово нових історичних обставинах.

Отже яке місце у системі координат історії пам'яті відвести Донбасу? Найбільш перспективним, науково й суспільно плідним видається підхід до цього регіону як до української національної спадщини. Про що мова? У 1979 р. стараннями вузького кола істориків, котрі реалізували визначний видавничий проект «Місця пам'яті» (1984–1992 рр.) та надали потужного поштовху оновленню французької нації, у науковий обіг було введено нове розуміння терміна «спадщина» – «власність, що передається від предків, культурний спадок країни». Завдяки цьому суспільство, що перед тим під спадщиною розуміло суто матеріальні об'єкти, переглянуло своє ставлення до минувшини, а згодом до царини спадщини, за словами П.Нора, «гуртом увійшли цілі блоки реальності». Після 1980 р., так званого «Року спадщини», оголошеного президентом Ж.Д'Естеном, Франція пережила семантичну революцію, і все задля того, аби, за висловом того ж П.Нора, зберегти «ті сліди минулого, які суспільство бажає зберегти, щоб зустріти своє майбутнє»²⁰.

Власне перед подібним когнітивним дороговказом нині перебуває українське суспільство, якому для повноцінного руху в майбутнє також слід *визначитися з тим, що воно візьме із собою з минулого*. Отже як ніколи гостро стоїть проблема окреслення кола місць та об'єктів пам'яті, котрі складають основу історичної спадщини. Передбачаючи обурені зойки певної частини вітчизняного політикуму, що ніколи не полишить позицій українського етноцентризму, зауважимо – не йдеться про те, що Донбас є більшою мірою національною спадщиною, аніж будь-який із решти історичних регіонів. Не йдеться і про суто історико-культурний внесок цього краю у формування базових засад українського націє- й культуротворення, матеріалізований у постатях В.Сосюри, М.Скрипника, І.Дзюби, М.Шаповала, Н.Махна, Л.Бикова, А.Солов'яненка та сотень тисяч визначних уродженців регіону. Не йдеться про подальше

²⁰ Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. – К., 2014. – С.64–65.

культивування радянського донбаського міфу чи насадження його перевертня. Ідеться про формування через осмислення – усвідомлення – прийняття – розуміння обопільної відповідальності у відносинах між центром і регіонами. Ідеться про наповнення принципу унітаризму реальним історичним змістом.

Спробуємо пояснити суть, спираючись на безпосереднє значення слова «спадщина»:

- спадщину найчастіше отримують від батьків/пращурів;
- спадщину, так само, як і Батьківщину, так само, як й історію, не обирають;
- поодинокі щасливіці отримують у спадщину Букінгемський палац чи Версаль, фінансові та готельні імперії;
- спадщина величезної більшості мешканців Землі набагато скромніша;
- нею може виявитися непоказна хатина, позбавлена звичних нині принад цивілізованості;
- але, слід нагадати, її власними руками, потом і кров'ю зводили наші пращури, долаючи життєві негаразди, нелюдські страждання й випробування долі;
- спадщину, як і минуле, не обирають;
- не в наших силах змінити минуле, але ми маємо вплив на майбутнє;
- ми можемо або відмовитися від своєї спадщини та дати їй перетворитися на порох, а можемо, заробивши грошей, склавши план-проект, побудувати на тому фундаменті будинок, гідний майбутнього наших дітей і внуків;
- стратегічно неправильно відмовлятися від донбаської спадщини.

Попри сьогоденну зовнішню бідність й непривабливість, її загальнотеоретичний та пізнавальний потенціали – колосальні, зокрема в тому, що стосується теорій націй і націоналізмів, імперських практик маргіналізації та об'єктивних незворотних процесів націєтворення. Історія Донбасу – наскрізний стогін народу, котрий, піддавшись оманливим ідеям більшовизму, випив чашу випробувань і бід до дна. Уся його радянська історія слугує свідченням того, що комуністична ідея – це утопія, а намагання втілити її у життя обертається масовим терором, соціально-економічною й етнокультурною деградацією. Цей урок має бути завчений українським суспільством і донесений до решти світу. Найбільше ж важливо те, що він може та має бути використаний задля переходу української нації на принципово новий ментальний, культурний, соціальний рівень.

The article analyzes the specific of the ethnic situation in Donbas. Author proved that the modern problems of region are the product of a controversial history and the result a long-time social-economic, socio-political and ethno-cultural processes. Author concludes that the desire of governments to level the specific of the region, subjecting its natural state needs of standardization and unification, were in a constant confrontation with the objective process of Ukrainian nation-building. In the context of contemporary problems of nation-building author trying to define a place of Donbas in the modern Ukrainian political project.

Keywords: assimilation, Donets'k region, Luhans'k region, Wild Field, Donbas, ethnic minorities, historical memory, colonization, marginalization, nationalism, Russification, soviet empire.

